

Овчинникова И. Компонентный анализ глагольного значения как способ построения семантической типологии.

Статья посвящена рассмотрению компонентного анализа как способа исследования глагольной системы в семантическом аспекте; выявлены основные преимущества и недостатки структурирования лексического значения на элементарные содержательные компоненты с целью их систематизации; освещена авторская позиция относительно возможности представить лексическую подсистему языка в виде иерархической структуры.

Ключевые слова: компонентный анализ, сема, глагол, дефиниция, иерархия, система.

Ovchynnikova I. Component Analysis of Verb Semantics as a Method of Semantic Typology Building.

This article is dedicated to the component analysis as a method of study of the verbal system in the semantic aspect; the main advantages and disadvantages of lexical meaning structuring on the primary basic components for their systematization were identified, the author's position on the possibility of introducing lexical subsystem of language in a hierarchical structure was highlighted.

Key words: component analysis, seme, verb, definition, the hierarchy, the system.

Тамара Слободинська
(Вінниця)

УДК 811.161.2: 81 – 116.3

ДЕЩО ПРО СТРУКТУРНУ СЕМАНТИКУ МОВИ Й ФУНКЦІОНАЛЬНУ СЕМАНТИКУ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано особливості структурної семантики мови та функціональної семантики мовлення, а також витлумачено основні принципи комплексної теорії моделей спілкування (комунікативної лінгвістики).

Ключові слова: комунікативна ситуація, теорія моделей спілкування, мовний зміст, мовленнєвий зміст, комунікативна дія, семантичний потенціал, функція-потенція, функція-реалізація.

Проблеми дослідження концептуальних засобів теорії моделей спілкування торкалися Р. О.Якобсон, О. В. Бондарко, Г. В. Колшанський, Б. Ю. Городецький та інші науковці. Проте певною мірою нерозв'язаним й досі є питання розуміння усіх аспектів висловленого. З огляду на це пропонована праця є **актуальною**.

Метою статті є окреслення понять «мовний, мовленнєвий та комунікативний зміст висловлення».

Завданням статті є з'ясування відмінностей та взаємозв'язків структурної семантики мови та функціональної семантики мовної діяльності. Із метою розв'язання поставленого питання здійснимо лінгвістичний аналіз кількох висловлень. Для розуміння висловлення (1) «*Перед тим як переходити дорогу, подивіться ліворуч*», потрібне лише знання української мови (за будь-яких умов інформація, що вміщена в (1), не залежить від того, де й коли хтось почує чи прочитає це речення). Порівняймо: зміст фрази (2) «*Подивіться ліворуч!*», тобто комунікативно вагома інформація, що міститься в (2), залежить від того, кому й коли її адресовано. Ще один приклад: людина, що добре знає українську мову, зрозуміє мовний, проте не зрозуміє мовленнєвого змісту висловлення (3) «*Побачимося там само, де і вчора*», якщо вона не знає, хто до неї звертається, чи не уявляє навіть, про яку саме зустріч ідеться.

У термінах теорії моделей спілкування (комунікативної лінгвістики) розуміння **мовного змісту** будь-якого із висловлень (1), (2), (3) витлумачують як «обчислення» значення відповідної семантичної функції, «аргументами» якої є значення слів і граматичних форм української мови. **Мовленнєвий зміст** висловлення (1) у деякій комунікативній ситуації (КС) може бути сприйнятий як порада, адресована конкретній людині, на це вказує

ілокутивна характеристика особової форми імператива «подивіться». Розуміння висловлення (1) може бути представлене як «обчислення» кс-функції (комунікативно-семіотичної функції), аргументами якої є мовний зміст (1) і соціально-психологічні аспекти цієї КС, а значенням – ілокуція «порада». У широкому соціальному контексті **комунікативний зміст** висловлення (1) може бути зрозумілий не як порада певній особі, а як безособове, загальне правило поведінки пішохода (за умови правостороннього руху). Коментуючи позицію Р.О. Якобсона, процес «адекватного сприймання» особового звертання (2) може бути теоретично представлений як «обчислення» значення кс-функції, «аргументами» якої, крім значень слів, є деякі фізичні параметри актуальної КС, що відображають місце й час спілкування. Аналогічно відповідна висловленню (3) кс-функція може бути «обчислена» за умови, якщо серед її «аргументів» присутні елементи минулого спільного досвіду комунікантів.

Для з'ясування співвідношень між семантичними функціями (с-функціями), «аргументами» яких є значення виразів певної мови, і кс-функціями, що містять як мовні, так і немовні «змінні», доцільно проаналізувати таку умовну ситуацію. Припустимо, що в тексті художнього твору **навмання** обрано одне речення, і цим реченням цілком випадково стає висловлення (2), подане як пряма мова якогось персонажа. Те, що стає доступним для **розуміння**, якщо прочитати тільки речення (2), може бути виражене так: (2*) «Суб'єкт X звертається до суб'єкта Y (а можливо й до декількох суб'єктів Y_1, Y_2, \dots, Y_n), виголошує фразу (2), що означає прохання чи вимогу виконати (ілокутивний аспект) конкретну дію в ситуації Z. Оскільки в тексті художнього твору, як і в тривіальному житті, ситуація здебільшого не називається (тобто описується, параметр Z може бути поданий як деякі узгоджені між собою ситуаційні змінні Z_1, Z_2, \dots, Z_n . Нехай тепер цей художній текст читаємо з самого початку. Тоді до моменту, коли читач натрапить у цьому тексті на висловлення (2), він уже знатиме, хто ці особи (персонажі X, Y чи Y_1, Y_2, \dots, Y_n), і розуміти, коли й де вони зустрілися, тобто цілком можливо, що читач зможе уявити собі як мисленнєві образи значення ситуативних «змінних» Z_1, Z_2, \dots, Z_n . Якщо все це читачеві вдається зрозуміти й уявити, то він наповнить фразу (2) контекстно зумовленим змістом, інакшими словами, він розуміє комунікативний зміст мовленнєвої дії, яку здійснює конкретний персонаж у конкретній сюжетній ситуації. Нарешті, якщо читач продовжить читання, він зрозуміє, чим було викликано таку мовленнєву дію і як вона пов'язана з подальшими подіями, що описуються в цьому тексті, – тоді йтиметься про усвідомлення дискурсивного змісту комунікативної дії.

У контексті ТМС розглянутим прикладом можна послуговуватися для ілюстрації низки теоретичних положень, що відбивають відмінності й взаємозв'язки між структурною семантикою мови та функціональною семантикою мовної діяльності. На ці відмінності й взаємозв'язки Р. О. Якобсон вказував у багатьох своїх працях, а також і в статті [5]. Мова, чи код, за термінологією Р. О. Якобсона – це предмет **знання**, мовлення, мовленнєвий твір, чи «повідомлення», за Якобсоном – це предмет **розуміння**. Мовлення не можна «знати», але його можна розуміти, і для цього необхідною (проте не достатньою) умовою є знання певної мови, тобто «коду» [5, с. 95]. Мовні вирази, що аналізуються як елементи «коду», мають здебільшого не одне, а декілька значень, що належать до структурної семантики певної мови й розрізняються залежно від способу вживання цих значень у мовленні. Тому «код» у концепції Р. О. Якобсона (як і мова в контексті ТМС) представлений як система елементарних семантичних функцій, кожна з яких зв'язує конкретну мовну форму, лексичну чи граматичну, із її **семантичним потенціалом** (О. В. Бондарко має на увазі в цьому випадку **потенціал функціонування** мовної одиниці) [1, с.18]. З огляду на це з математики в теоретичну лінгвістику може бути перенесене ще одне поняття, яке можна визначити й без використання спеціальних математичних формалізмів. **Композицією** (суперпозицією) декількох функцій називають **функцію**, аргументами якої є інші функції, що належать деякому класові, зазвичай тому ж, що й сама композиція. Зокрема в системі структурної семантики мови композиція семантичних функцій також є семантичною функцією.

Наприклад семантичний комплекс (термін О.В.Бондарка), що представляє мовний зміст речення (2), є композицією трьох елементарних семантичних функцій української мови, що утворилися внаслідок «перетину» і взаємодії семантичних потенціалів двох лексем («дивитися» і «ліворуч») і однієї граматичної форми «подивіться», до семантичного потенціалу якої належить ілюкативне значення прохання чи вимоги (тут можемо вважати, що **граматична** форма лексеми «ліворуч» виконує нейтральну чи «нульову» семантичну функцію). Зауважимо, що «перетин» семантичних потенціалів виокремлює з них лише ті значення, які релевантні для такої композиції, і усуває всі інші. У цьому випадку з потенціалу лексеми «подивіться» проступає тільки буквальне, «перше словникове» значення й вилучається, наприклад, те, яке доцільне в композиції «Подивіться, який розумник!».

Композиція семантичних функцій може бути позначена терміном «семантична конструкція», якщо в дослідженні на першій план висуваємо аналіз її внутрішньої структури. Тут предметною галуззю дослідження є структурна семантика конкретної ідіоетнічної **мови** – наукові пошуки спрямовано на «код», як зауважував Р. О. Якобсон. Якщо ж використовується функціональний потенціал семантичної конструкції як цілісного лінгвістичного об'єкта, або, інакшими словами, якщо аналізуються різні можливості використання такої композиції семантичних функцій у **мовленні**, вона позначається терміном «функціонально-семантична конструкція».

Терміни «семантична конструкція» (ск) і «функціонально-семантична конструкція» (фск) мають один спільний компонент – слово «конструкція» (це ж слово в теоретичній лінгвістиці використовують у складі термінів («лексико-граматична конструкція», «синтаксична конструкція» тощо). Не вдаючись до точної математичної термінології, поняття «конструкція», проте, можна визначити так, як це роблять математики, а саме **індукційно**. Нехай задано деяку вихідну множину однорідних у якомусь відношенні об'єктів, званих **елементами**. (1) Будь-який окремо взятий елемент такої множини є **конструкцією** (елементарною конструкцією). (2) Поєднання будь-якого кінцевого числа елементів (не обов'язково таких, що різняться між собою), є конструкцією, якщо способи з'єднання елементів обираються тільки з деякої заздалегідь заданої множини таких способів. (3) Ніщо інше, крім того, що описане в пунктах (1) і (2), не є конструкцією. Останній пункт індуктивного визначення необхідний для того, щоб об'єм поняття «конструкція» не виходив за межі множини всіх можливих кінцевих комбінацій елементів вихідної множини. З огляду на це визначення, поняття «семантична конструкція» є логічним узагальненням понять значення слова, значення граматичної форми, значення мовного виразу. О. В. Бондарко замість терміна «ск» використовує терміни значення мовної одиниці, проте перевага першого терміна полягає в тому, що його конотація вказує на структуру значення, на семантичну структуру мовного виразу, яка, до речі, не завжди збігається з його синтаксичною структурою. Але денотат терміна «ск» збігається з денотатом терміна «значення мовної одиниці» в концепції О. В. Бондарка. «Значення, – підкреслює О. В. Бондарко, – пов'язане з відношенням форми і змісту, мовної одиниці й того, що вона позначає. Це поняття включається в теорію мовного знака [1, с. 23].

У понятті «функція» О.В.Бондарко пропонує розрізнити два аспекти – потенційний і результативний [1, с. 17]. Функція в потенційному аспекті (Φ_n) – це семантичний потенціал мовної одиниці, що належить конкретній ідіоетнічній мові. «Функція в результативному аспекті (Φ_p) – результат функціонування такої одиниці у взаємодії з її середовищем, тобто призначення як досягнена в мовленні мета... Φ_p не є відповідна Φ_n насамперед тому, що Φ_n концентрує можливості одиниці, узагальнені в системі мови, тоді як Φ_p у кожному конкретному випадку – це реалізація деякої можливості в такому акті мовлення [1, с. 17, 18]. У цьому випадку О. В. Бондарко, услід за Р. О. Якобсоном, вказує на важливі з методологічного погляду відмінності і взаємозв'язки між структурною семантикою мови і функціональною семантикою мовлення, безпосередньо пов'язані із структурно-функціональною «асиметрією» складних систем, а також і мови: кожна структура виконує

здебільшого різні функції; кожна функція може бути реалізована різними структурами. У термінах ТМС ідеться про відмінності і взаємозв'язки між семантичною конструкцією мовного виразу й функціонально-семантичною конструкцією мовного твору (висловлення). Зміст поняття «фск» наближений до значення « Φ_p » в концепції О. В. Бондарка, тобто фск можна аналізувати як **функцію-реалізацію** семантичної конструкції в мовному творі. Проте ці два поняття, «фск» і « Φ_p », розрізняються, принаймні, у трьох аспектах. По-перше, фск, на відміну від Φ_p , представлена як композиція семантичних функцій, тобто структурований об'єкт. По-друге, фск – це функція, «аргументами» якої є не мовні форми, як у концепції О.В.Бондарка, а структуровані значення цих форм. І, по-третє, фск тлумачать не як білатеральну, а як змістову структуру, інваріантну стосовно до синонімічних перетворень у межах однієї мови й до перекладів на інші мови. Водночас фск у контексті ТМС, як Φ_p у концепції О. В. Бондарка, витлумачують як системний компонент (підфункцію) складніше організованої комунікативно-семіотичної функції. «Функція такої лексеми, форми чи конструкції, – зауважує О.В.Бондарко, – будучи реалізованою метою, існує не як самостійний об'єкт, а як один з елементів ширшого цілого у взаємодії з іншими його елементами. Φ_p (як і фск – Т.С.) завжди є частиною комплексу функцій (підкреслення наше – Т.С.), що виконуються комплексом засобів, з-поміж яких одні відіграють роль вихідних систем, а інші – роль середовища» [1, с. 20].

Для ілюстрації відмінностей і взаємозв'язків між поняттями «ск» і «фск» доцільно повернутися до описаного вище прикладу й проаналізувати, крім використаної в ньому мовної форми (2.1) «Подивіться ліворуч!», ще три синтаксичні конструкції: (2.2) «Подивись ліворуч!», (2.3) «Ліворуч!», (2.4) «Look on the left!». Семантична конструкція будь-якого речення, навіть якщо воно складається тільки з одного слова, містить граматичні й лексичні компоненти. Зокрема семантичні конструкції речень (2.1) – (2.4) містять одне, спільне для цих мовних форм, граматико-семантичне значення – імператив, що виражає комунікативний намір мовця – прохання чи наказ. Проте граматико-семантичні потенціали цих речень не однакові. Інакшими словами, ці форми не взаємозамінні у всіх комунікативних ситуаціях. Наприклад очевидно, що ск (2.1) і ск (2.2) розрізняються «поведінковими» аспектами смислів висловлень, і ця змістова відмінність виражена саме граматичними засобами української мови. Речення (2.1), (2.2) і (2.4) мають однаковий лексико-семантичний потенціал (ЛС-потенціал) «дивитися ліворуч». ЛС-потенціал форми (2.3) дещо ширший: він містить, крім названого, ще одне структуроване значення «рухатися ліворуч». Але нескладно уявити собі ситуацію, у якій фраза (2.3) виконує таку ж комунікативно-семіотичну функцію, що й форми (2.1), (2.2) і (2.4).

Спосіб можливого послуговування мовними виразами (2.1) – (2.4) у мовленні, тобто перетворення цих речень у висловлення, описує речення (2*) «Суб'єкт X, звертаючись до суб'єкта Y (чи до групи суб'єктів $Y_1, Y_2 \dots Y_n$), виголошує фразу (2i) ($i=1,2,3,4$) у ситуації Z». Очевидно, що це частково формалізоване речення описує функціональну структуру комунікативної дії, що може бути фрагментом деякої динамічної КС. Усі КС, що включають цей фрагмент, можна поділити на два основні типи. КС першого типу можуть бути названі метамовними: у межах цих динамічних ситуацій речення (2.1) – (2.4) (чи будь-які інші) використовуються, наприклад, для лінгвістичного чи логіко-семантичного аналізу. Саме так подані речення й використано. Іще один приклад: метамовне використання речень (2.1) – (2.4) можливе на уроці української мови в англійській школі чи, навпаки, на уроці англійської для українців. Безпосереднє, власне мовне використання цих речень і фрагмент відповідного типу КС описує формула (2**) «Суб'єкт X здійснює комунікативну дію (2i) ($i=1, 2, 3, 4$), адресовану $Y_1, Y_2 \dots Y_n$ у ситуації Z». Для ілюстрування можливого «змістового наповнення» структурно-функціональних схем (2*) і (2**), а також для подальших теоретичних узагальнень доцільно проаналізувати дві конкретні комунікативні ситуації – КС₁ і КС₂.

У форматі $КС_1$ суб'єкт X – це гід, а $Y_1, Y_2 \dots Y_n$ – українські туристи, що здійснюють автобусну екскурсію по якомусь місту, наприклад по Лондону (ситуаційний параметр Z). Автобус проїжджає біля одного з архітектурних пам'ятників, і гід, звертаючись до туристів, виголошує фразу (2.1) (схема 2*). Нехай Y_1 – один із тих туристів в автобусі, які мають намір слухати пояснення гіда й виконувати його вказівки. Далі процес розуміння суб'єктом Y_1 фрази (2.1) у контексті $КС_1$ може бути реконструйований у термінах ТМС.

Передусім зазначимо, що предметом суб'єктивного розуміння в цьому випадку є не сама фраза (2.1), а побудована з використанням цієї фрази комунікативна дія КД (2.1), яку гід X адресує туристові Y_1 та іншим екскурсантам за обставин, сукупність яких була умовно позначена символом Z (схема 2*). Як уже було зауважено, у контексті теоретичного аналізу ситуаційний параметр Z може бути поданий як деяка система часткових параметрів-умов $Z_1, Z_2 \dots Z_m$. Наприклад: у цьому випадку Z_1 – місцезнаходження автобуса; Z_2, Z_3 – інтенція гіда показати пам'ятник і розказати про нього; Z_4 – домовленість між гідом і туристами про послуговування в екскурсії українською мовою; Z_5 – певний об'єм інформації про архітектуру та історію Англії, яку, за прогнозами гіда, повинні знати туристи для того, щоб зрозуміти його пояснення, тощо. «Здатність користуватися знаннями про світ, – зазначає Роджер Шенк, один із провідних американських фахівців із лінгвістичних проблем штучного інтелекту, – потребує наявності значних поняттєвих структур, що можуть у потрібний момент постачати необхідні контекстні знання за низхідним принципом («згори вниз»)). Практично найпростіша структура такого зразка – сценарій (script), який використовують для представлення інформації про стереотипні епізоди [4, с. 40]. Уточнимо, що в процесі розуміння змісту комунікативної дії суб'єктові необхідно враховувати велику кількість умов – кондиційних параметрів Z_i , переважна більшість яких когнітивні за природою. Це завдання може надзвичайно ускладнити розуміння, проте в рамках $КС_1$ суб'єкт Y_1 легко й швидко розуміє зміст КД (2.1) саме тому, що в його «когнітивному світі» уже є стереотипний сценарій «автобусна екскурсія» S_1 . Завдяки когнітивній структурі S_1 численні фактори Z_i об'єднуються в єдину систему, і спілкування «гід-туристи» сприймається як цілісна комунікативна ситуація. Комунікативна дія КД (2.1) узгоджена зі сценарієм S_1 , відповідно, вона є очікуваною й повністю готовою для «автоматичного» апперцепційного сприймання. «Наше сприйняття й розуміння чужого мовлення, – зауважував ще в 1923 році Л. П. Якубинський, – апперцепційне: воно визначається не тільки (а часто й не стільки) зовнішнім мовленнєвим подразненням, але й усім колишнім нашим внутрішнім і зовнішнім досвідом і, урешті-решт, змістом психіки того, що сприймаємо, у момент сприйняття...» [5, с. 38]. У межах $КС_1$ суб'єкт Y_1 може й не почути фразу (2.1), але зрозуміти смисл КД (2.1) за реакцією інших туристів. Проте він не зрозуміє змісту цієї комунікативної дії, якщо після неї гід не розказуватиме про пам'ятник, на який він звернув увагу екскурсантів. Суб'єкт Y_1 не зрозуміє змісту дії гіда X і в тому випадку, якщо X замість висловлення (2.1) скаже, наприклад, емоційну фразу (2.3) «Ліворуч!», що не узгоджується зі сценарієм S_1 . Проте якщо замість (2.1) гід скаже: «Ми проїжджаємо біля...», ця фраза може стати комунікативно еквівалентною висловленню (2.1), і турист Y_1 радше подивиться вліво – хоча б тому, що в Лондоні лівосторонній рух транспорту.

У концепції О. В. Бондарка мовленнєвий зміст висловлення (2.1) інтерпретовано як функцію-реалізацію (Φ_p) білатеральної мовної одиниці (2.1) у системі «зовнішніх» і «внутрішніх» факторів, що утворюють комунікативну ситуацію $КС_1$. «Функції в їхньому результативному аспекті – зауважує О. В. Бондарко – належать передусім мовленню (підкреслення наше Т.С.). Водночас вони нерозривно пов'язані з мовною системою: кожна конкретна Φ_p в такому висловленні являє собою варіант, що має за основу комплекс Φ_n і певний тип функціонування мовних одиниць» [1, с. 20]. З погляду комплексної ТМС [2, с. 16-17] розуміння суб'єктом Y_1 комунікативної дії КД (2.1) у контексті $КС_1$ може бути представлено як «обчислення» значення комунікативно-семіотичної функції: (2***) $КСФ(X, Y_1, Y_2, \dots Y_n, СК(2.1), S_1, Z_1, Z_2, \dots, Z_m)$.

Очевидно, що для «обчислення» функції-реалізації КСФ_p (за термінологією О. В. Бондарка) необхідно знати не тільки значення єдиної у функції КСФ «мовної змінної» СК (2.1), але й конкретні, ситуаційно зумовлені значення великої кількості «екстралінгвістичних змінних», актуалізованих у комунікативній ситуації КС₁. Отже, суб'єкт Y₁ зуміє «обчислити» значення КСФ_p і, відповідно, зрозуміти зміст КД (2.1) у контексті КС₁ за таких умов.

- (1) Суб'єкт Y₁ знає українську мову і здатний «декодувати» повідомлення (2.1).
- (2) Y₁ у ситуації КС₁ упевнений в тому, що фразу (2.1) виголосив гід X, а не хтось із туристів Y₂, ... Y_n (інакше реакція Y₁ і його очікування подальших комунікативних дій могли б бути істотно інакшими).
- (3) Y₁ розуміє, що фраза (2.1) не є особистим звертанням, а адресована йому як учасникові екскурсії (і, відповідно, усім екскурсантам).
- (4) Y₁ (як й інші туристи) оцінюють таке прохання гіда як «нормальне» в ситуації КС₁, оскільки воно узгоджене зі сценарієм S₁ «автобусна екскурсія».
- (5) Y₁ розуміє, у який саме бік його просять подивитися в цей момент (ситуативна орієнтація дії).
- (6) Згідно зі сценарієм S₁ суб'єкт Y₁ розуміє, що потрібно звернути увагу не на людей і не на автомобілі на вулиці, а, очевидно, на архітектурну споруду, біля якої проїжджає екскурсійний автобус.
- (7) Нарешті, відповідно до S₁ в ситуації КС₁ суб'єкт розуміє, чому гід X звертається до туристів з проханням (2.1) (оскільки саме в цей момент туристи можуть побачити з вікна автобуса архітектурний пам'ятник), для чого він це робить (гід виконує свою роботу), і що повинно бути далі (імовірно, розповідь про пам'ятник).

Такий приклад ілюструє два важливі принципи комплексної ТМС:

(а) у процесі мовленнєвої комунікації партнери розуміють не тільки й навіть не стільки те, що вони кажуть один одному, скільки те, що вони роблять у комунікативному й практичному аспектах. На цей принцип зважав Р.О.Якобсон: мова – це інструмент мовлення, а мовлення – це один з інструментів практичної діяльності людей;

(б) у проаналізованому прикладі тільки пункт (1) пов'язаний зі знанням природної мови чи зі знанням значення мовної одиниці, за термінологією О. В. Бондарка, а пункти (2) – (7) ілюструють використання в комунікативному акті ситуативних значень «немовних змінних». Відповідно, мовленнєвий зміст висловлення, навіть такого короткого, як (2.1), значно багатше (інформативніше) за мовний зміст відповідного речення.

Наведений вище приклад є ілюстрацією теоретичної моделі аксіального КА, характерного для усного мовленнєвого спілкування. Для повнішого уявлення про концептуальні засоби ТМС доцільно проаналізувати модель ретяльного комунікативного акту, протопічним компонентом якого є письмовий текст.

Нехай у комунікативній ситуації КС₂ суб'єкт П. (перекладач) працює над перекладом деякої художньої розповіді (тексту T₁) з англійської мови на українську. Передусім зазначимо, що ситуація КС₂ є власне мовною, а не метамовною, оскільки природні мови, англійська й українська, використовуються в КС₂ не як об'єкти дослідження чи опису, а як інструменти спілкування (ретяльної комунікації). «Об'єктом», над яким у ситуації КС₂ працює перекладач П., є не англійська мова, і навіть не текст T₁, а зміст цього тексту, який, наперекір думкам прибічників концепції «білатеральної єдності», має відносну незалежність від граматики й словника конкретної ідіоетнічної (тут англійської) мови. Особливість діяльності людини, яка займається перекладом з однієї мови на іншу (переклад виду T₁2, за Р. Якобсоном), полягає в тому, що суб'єкт цієї діяльності стає учасником двох ретяльних (сітьових) комунікативних актів. Зокрема суб'єкт П. в ситуації КС₂ є учасником ретяльного КА₁, у якому він читає й розуміє текст T₁ англійською мовою. У цій же ситуації П. є учасником ретяльного акту КА₂, у якому він формулює і фіксує (записує чи говорить на диктофон) текст T₂ українською мовою. Зауважимо, що в двох комунікативних актах, КА₁,

КА₂, англійська й українська мови, відповідно, використовуються не як об'єкт аналізу, а «за прямим призначенням», як засіб комунікації, тому ситуація КС₂ є власне мовною. Порівняймо: у метамовній комунікативній ситуації опиняться, наприклад, лінгвісти, які будуть проводити зіставний граматичний аналіз Т₁ і Т₂. З огляду на це загальним завданням для теоретиків, що працюють у царині функціональної граматики, комунікативної лінгвістики та комплексної теорії моделей спілкування, є (у цьому випадку) з'ясування умов, за яких зміст тексту Т₂ можна вважати еквівалентним змістові тексту Т₁. Очевидно, що для виконання цього завдання буде потрібною експлікація понять «зміст тексту», а також теоретична модель загальнішого поняття «зміст мовленнєвого твору» (висловлення).

Нехай у комунікативній ситуації КС₂ суб'єкт П. читає англійський текст Т₁ і натрапляє в ньому на фразу (2.4) «Look on the left!», яку персонаж на ім'я Пітер адресує персонажеві на ім'я Джон у сюжетній ситуації Z. Нехай зі змісту попередньої частини тексту Т₁ перекладач П. знає, що Пітер – доросла людина, Джон – дитина, а Z – прогулянка батька із сином в парку. Тоді суб'єкт П., формуючи текст Т₂ українською мовою, як переклад фрази (2.4) повинен вибрати форму (2.2), але не (2.1). Чому можна бути впевненим, що майбутній читач тексту Т₂ не зрозуміє, а точніше, не зможе прийняти фрази (2.1), якщо вона буде використана в цьому епізоді замість речення (2.2)? «Інтуїтивна» відповідь на це питання доволі проста: форма (2.1) не може бути використана в цьому випадку, оскільки українці не звертаються до дітей на «Ви». Водночас читач має зрозуміти, що персонажі цього художнього твору, Пітер і Джон, не українці і спілкуються вони англійською мовою, у якій, відомо, немає граматичних форм, що виражають відмінність між «ти» і «ви». Тоді чому саме фраза (2.2) є правильним перекладом висловлення (2.4)? Знову покликаючись на інтуїцію та здоровий глузд, можна відповісти, що тут на українську перекладається не окреме речення (2.4), а опис відповідної сцени, яка, у свою чергу, є частиною змісту авторського тексту Т₁. У контексті цього епізоду фраза (2.4) – звертання батька до сина, відповідно, саме в такому комунікативному сенсі повинен розумітися переклад (2.4) на будь-яку іншу мову. Якщо в англійській мові цей аспект змісту мовленнєвої дії виражається засобами контекстної семантики [3], то в українській мові згідно з цією метою послуговуються спеціальними граматичними формами. Тому можна стверджувати, що вибір фрази (2.2) як переклад речення (2.4) був жорстко детермінований контекстом аналізованого епізоду і змістом тексту Т₁ загалом.

Отже, аналіз двох розглянутих вище комунікативних ситуацій засобами теорії моделей спілкування уможливорює не тільки уточнення проблеми правильного перекладу, але й експлікацію низки основних понять функціональної лінгвістики, фундаментальним завданням якої є з'ясування відмінностей і взаємозв'язків між мовою й мовною діяльністю, мовним вираженням і висловленням, структурною семантикою мови й функціональною семантикою мовлення.

Автор не претендує на вичерпний аналіз окресленої проблеми, а тому на подальші наукові студії очікують й інші комунікативні ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Общая характеристика семантики и структуры таксиса / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л. : Наука, ЛО. – 1987. – С. 234 – 242.
2. Городецкий Б. Ю. Компьютерная лингвистика : моделирование языкового общения (вступ. статья) / Б. Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике : Компьютерная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXIV. – С. 5 – 31.
3. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 150 с.
4. Шенк Р., Бирнбаум Л., Мей Дж. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей // Новое в зарубежной лингвистике : Компьютерная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXIV. – С. 32 – 47.
5. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р.О. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М., 1972. – С. 95 – 113.

6. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование : избр. работы / Л. П. Якубинский. – М. : Наука, 1986. – 207 с.

Слободинская Т. О структурной семантике языка и функциональной семантике языковой деятельности.

Статья посвящена анализу особенностей структурной семантики языка и функциональной семантики речи, автор раскрывает также основные принципы комплексной теории общения (коммуникативной лингвистики).

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, теория моделей общения, языковое содержание, речевое содержание, коммуникативное действие, семантический потенциал, функция-потенция, функция-реализация.

Slobodynska T. About Structural Semantics and Functional Semantics of Speech Activity.

The article focuses on the structural semantics and functional semantics of speech, besides the author interprets the basic principles of complex theory of models of communication (communicative linguistics).

Key words: communicative situation, the theory of models of communication, the linguistic content, the speech content, communicative action, semantic potential, function-potency, function-realization.